

ACI ve HIŞİM *

“Panik” Kavramına Psikomitolojik Değİnmeler

M. Bilgin Saydam

“Panik” teriminin etimolojisi mitolojiyle içiçedir. Yunanca “*panikon*” ve “*panikos*” sözcükleri, ‘Pan’a ait’, ‘Pan’dan gelen’, ‘Pan ile ilgili’, ‘Pan’ın neden olduğu’ anlamlarını taşır. Sözü edilen Pan, Antik Yunan mitolojisinin Teke-Tanrı’sıdır. Pan, imgesel ve eylemsel olarak çok boyutlu bir figürdür.

PAN: DOĞUMU ve YAŞAMI

Teke-Tanrı Pan, merkezî Peloponez’in dağlık Arkadya coğrafyasında doğmuştur; çobanların, balıkçıların, avcılarının ve hayvan sürülerinin hâmi ilâhıdır (1, 3, 9, 10, 16):

Gövdesi bel üstünde insan, bel altında teke şekillidir. Erken dönemlerin genç Pan’ı insan postürüne rağmen keçi başlıydı. İleri dönemlerde, kültü tüm Elen dünyasına hatta öte coğrafyalara yayılmış olan Pan ise keçi boynuzu, sivri kulakları ve sakalı dışında insan başına sahiptir. Bazen kurnaz-muzip, bazen kızgın-öfkeli, bazen hüznü-talepkâr izlenim bırakan çirkin yüzü kırışıklıklarla doludur.

* -Saydam M.B.:

Acı ve Hişim. “Panik” kavramına psikomitolojik değİnmeler.
Başka - Psikiyatri ve Düşünce Dergisi 1: 22-35 (2008)

Alnında iki boynuzu, kıllı vücudu, kuyruğu, kaba teke bacakları, çift toynaklı ayakları ile görünümü çarpıcıdır. Kısa boyludur; *toprağa yakındır*.

Teke-Tanrı, insanlardan ve *şehirlerden uzak* yaşar: Mekânı kırsal'dır; yerleşik değil, gezgindir. Dağ keçisinin tüm özelliklerini taşır: Pis kokuludur; çeviktir, hızlıdır, iyi bir tırmanıcıdır. Mağara ve çalılıkların kuytusunda gizlenir; dağ ve yaylaları, pınarları, ormanların serin gölgesini sever. Sıcak öğle saatleri istirahat zamanıdır; uykusunda rahatsız edilmeyi hoş karşılamaz. Hayvan sürülerini kollar, beslenme ve üremelerini düzenler, avcılarının av aşırılıklarını önler, yaban ya da evcil zayıf / muhtaç hayvanları korur. Keçi-Tanrı'ya sunulan kurban hayvanı, yine keçidir.

Pan'ın babası hakkında farklı rivayetler mevcuttur: Uranos, Kronos, Zeus, Hermes, Apollo, Odiseus, Penelope'nin tâlipler gürûhu, bir çoban ve hatta her yerde olan ama görülmeyen ayrışmamış madde niteliğiyle Eter, Pan'ın babası olarak anılırlar. Hillman, bu karışıklığın özgün olmayan, kendiliğinden doğuma işaret ettiğini, yani Pan'ın babasının herkes olabileceğini, dolayısıyla bu konuda ayırımın önemli olmadığını söyler (12). Ancak oğul Pan'ın niteliklerine en yakışan baba adayı olarak sıklıkla kabul gören Hermes'tir. Pan'ın yarı-teke olarak dünyaya gelmesinin nedeninin, Hermes'in teke cismine bürünerek çiftleşmesi olduğundan bahsedilir. Pan'ın anne tarafı da karanlıktadır: İnsan (Penelope gibi), peri (Kalisto gibi) ya da bir keçiden doğmuş olduğu söylentileri vardır.

Homerik İlâhiler uyarınca Pan, tanrıların habercisi, tüccarların ve hırsızların hâmisi, oyunbaz-hilebaz kurnaz tanrı Hermes ile dağ ve orman perilerinden Dryope ya da Oeneis'in çocuğudur. Pan çok çirkindir. Annesi (sütanesi) doğumdan sonra yüzünü görünce dehşete düşer ve bebeği fırlatıp atar. Baba Hermes oğlunu tavşan derisine sararak (saklayarak ?) kaptığı gibi tanrılar katına, Olimpos'a çıkarır. Küçük Pan, ki doğduğunda erişkin boy ve yapısındadır, neşeli kahkahalarıyla gürültücü bir çocuktur, çirkin olduğu kadar sevimlidir. Dionisos başta olmak üzere tanrıların tümünü eğlendirir. "Pan" ismini almasının nedeni olarak *bütün* tanrıları hoşnut etmesi gösterilir. 'Pan' Yunanca, '*bütün*' demektir: Bu bütünlük, bir doğa tanrısı olması nedeniyle, *doğanın bütünü*, hattâ *evrenin / varoluşun bütünü* anlamlarında da yorumlanmıştır. Pek mantıklı bir çıkarsama olmasa da, 'yanlış'ın genel kabul görmüş olması önemlidir. Pan teriminin Arkadya yerel kullanımındaki 'kırsal' (pastoral / rustik) karşılığı olarak açıklanması, Teke-Tanrı'nın özellikleri dikkate alındığında daha anlamlı geliyor. "Paon", besleyici, yetiştirici anlamlarıyla Pan'ın "doğanın çobanı" niteliğini karşılar. Her ne kadar yanlış etimolojik çıkarsamaların neticesi de olsa, antik mitografların "Pan"a, 'bütün, tüm, hep' anlamlarını yakıştırmaları, dönemin düşünce sistematojisi ve dünya görüşünün yansımasıdır.

Erken antikitenin yalnız Pan'ı, ileri dönemlerde artık Dionisos'un maiyetine katılır. Dionisos'un esriklik içeren kargaşaları ve çıldırtıcı etkisi, Pan'ın eylemlerine çok benzer. Pan Apollo'nun kehanet hocası, Dionisos'un flüt öğretmenidir; Artemis'e av köpeklerini o hediye etmiştir. Zeus'un kardeşi olduğu rivayeti vardır. Baba adayları arasında Uranos'un olması, esasında, tüm Olimpos tanrılarından eski olduğunu düşündürmektedir.

Pan'ın aşırı cinsel istekliliği ve gücü onun en temel özelliğidir: Erkeklik organı sıkça ereksiyon halinde tasvir edilir. Ancak çirkinliği ve kabalığı yüzünden, cinsel eş olarak tercih edilmez. Çiftleşmesi hep zor ya da hile gerektirir. Doymayan şehveti ve tükenmeyen eril gücüyle dağ, orman ve su perilerinin, çobanların ve hayvanların, kadın-erkek ayırt etmeden her rastladığının peşinden koşmak, bazen tecavüz etmek Pan'ın doğasıdır. Tecavüz Yunan panteonunda Pan'a özgü bir eylem değildir, ama Pan'ın karakteristiğidir. Bazen reddedilir ya da kurbanını elinden kaçıtır ve frustre olur. Pan'ın cinsel birleşmeleri, birliktelikler doğurmaz.

Pan'dan kaçmak uğruna 'kendinden vazgeçen' periler vardır: Peri Pitis, selâmeti, çam ağacına dönüşmekte bulur. Teke-Tanrı'nın elinden kurtulamayacağını anlayan su perisi Sirinks, su kenarında sazlara dönüşür. Rüzgârla oluşan buğulu ses Pan'ı cezbeder. Kamışları kesip birbirine bağlayarak oluşturduğu müzik âleti artık onun ayrılmaz eşlikçisi olan pan-flüttür (= sirinks). Arzusuyla, arzu nesnesinin bir ve aynılığının vurgulaması kadar, reddedici arzu nesnesinden zorunlu vazgeçmeye de işaret eden bu sembolik otokastrasyonun acısı, müzik üzerinden süblimasyonla yatıştırılmaya çalışılmaktadır. Pan, Ay Tanrıçası Selene'yi çirkinliğini örten bir hileyle kandırır. Peri Eko'ya yönelik tutkusu, haset duygusuyla biçimlenir. Müzik yeteneğini kıskandığı ve güzelliğine kapıldığı periyi elde edemeyen Teke-Tanrı öfkeye kapılır; çobanları çılgınlığa sürükler. Hepsini birden vahşi köpekler gibi genç kıızı parçalarlar; hâlâ şarkı mırıldanan parçalarını etrafa dağıtırlar.

Pan ve perilerin ilişkisinde farklı boyutlar mevcuttur. Agresör-kurban ikilisinden hareketle, Pan, perilerin şahsında potansiyelden olguya, soyuttan somuta çıkmaya direnen 'nazlı' doğal öğeleri dölleyen zorlayıcı tanrısallıktır: Ruhun cinselliğe ve -potansiyelden reele geçmenin indüklediği- ölüme direnen parçalarını zorla açığa çıkarmaktadır. Davetkâr ama 'uçucu-kaçıcı' perilerde, ruhun bâkir(e) / steril, soyut alanları, bedende ifade bulmasından uzak tutulan fantezileri, Pan'ın tecavüzüyle somut'a çarparlar; dolayısıyla kendilerini çâr-nâ-çâr göstermek zorunda kalırlar (12).

Pan'ın zorba cinselliğinde agresif bir öge mevcuttur; ancak eylemi kompulsivite belirler. Ekstaz ve fertilitate imgesi olarak virilitesi, matriarkal sistemin, yani doğanın hizmetindedir. Ana-Tanrıça'nın dinsel buyruğu olan çoğalma ve ayrışmamanın kompulsif uygulayıcısıdır. Pan, cinsel partner bulamadığında mastürbasyona başvurur. Temel ve ilk(s)el cinsel eylem sıfatıyla mastürbasyonda, birey fantezisiyle kendi içinde kapalı bir bütündür: Anlam eylemin kendisindedir. Doğa (üretkenlik) ya da toplum (kurumsallık) veya partneri (bağlanma) için değil, kendi için bir cinsel aktivite söz konusudur. Yalnızlık içinde bir oyun, -uyarılma ve gevşeme döngüsünde- kompulsif eylemlilik yanı da vardır.

Pan periler için sadece bir zorba ve aceleci âşık değildir; aynı zamanda onların refakatçisi ve rehberidir. Danslarına müziğiyle, neşesiyle katılır. Pan'a adanan pek çok sunak aynı zamanda perilere de tahsis edilmiştir. Pan ve perileri bir ve aynıdırlar; karşıtların birlikteliği, bütünün birliğidir. Doğanın kaba sertliği, ürkütücülüğü Pan'da, çekiciliği, büyüleyici ve uyumlu güzelliği, cilveli-nazlı ve zarif perilerde beden bulur. Müzik kompulsiyonu yumuşatır ve dönüştürür. Tecavüz yerini dans ve şarkıya bırakır. Panik salan *non-organize* gürültü, huzur ve neşe veren müziğe *organize* olur. Dansın uyumlu ve kaygısız birlik ve beraberliği, panikteki kargaşanın tersidir. Pan'ın kendisi de sakinleşmiştir. Pan'ın perilerle ilişkisindeki yapıcılık, sair zamanlarda da etkili olur. "*Ruh paniklerse, Pan sakinleştirir*" (12): "Altın Eşek"te (Apuleius) Pan'ın, Eros'la girdiği aşk çıkmazında, Psişe'nin intiharını engellemek için sarfettiği sözler, "pan-ik" impulsiviteden çok uzak, görmüş geçirmiş bir doğa bilgesinin 'aklı-başında' öğütleridir.

PANİK ve PANOLEPSİ :

Antik Yunan kaynakları, Tanrı Pan'ı, beklenmedik bir anda ortaya çıkan, açıklanamayan yoğun korku ve bunaltı atakları ile ilintilendirirler. Kimi yazarlar, Pan'ı, 'Bilin(e)mez'in tanrısı kabul eder, nedeni açıklanamayan her şeyin, her olayın ona atfedilmesi gerektiğini söyler (1, 3, 9, 10, 12, 16):

Yunanlılar paniği öncelikle askerlik ve savaş bağlantısı içinde vurgulamışlardır. Çoğunlukla gece vakti orduyu beklenmedik bir anda etkisine alan, gürültü, gerginlik ve kargaşayla büyüyen korku olarak tanımladıkları paniğin etkisiyle kurban bazı ürkütücü sanılara kapılır. Kaçma refleksi tetiklenir, ancak çoğunlukla donakalınır. Pan'ın savaş tarihine girdiği olayları (Maraton, Delfi) incelersek, paniğin kimi zaman çarpışmayı olanaksızlaştırdığını, kimi zaman da çarpışma sonrası yenik düşmüş düşmanı daha da bunalttığını görürüz.

Askerliğin, *kendi-öteki* (dost-düşman) ayrımının çok net ve düşmanla araya çekilen setin en yüksek olması istenen bir kurguyu içerdiğini düşünürsek, savaş ortamının nasıl bir gerilim oluşturduğunu göz önüne getirebiliriz. Tahrip edilmesi gereken ötekiyle ayrışma ne kadar aşırıysa, kargaşa da o kadar yakındır. Aşırı gerilim kırılmaya mahkûmdur. Paranoid savunma ve panik birbirine değerler. 'Kötü ve değersiz olan'ı ('*gölge*'yi; 6-8) dışarıda tutan paranoid sistemin tehdit edilmesi panik doğurur: Dışarısı içeri sızmaya başlamıştır.

Bilincin filogenetik serüveninde Pan'ın aktif tarafgirliğinin ve 'eski'yi panikleterek bozucu katkısının rolü dikkat çekicidir. 'Eski'nin tanrısı olmasına rağmen dönüşümü kabullenir: Hâkimiyetin *anacıl* yerden, *babacıl* göğe el değiştirmesi sürecinde (14) bir ara aşama olan Olimpos'a geçişte Pan'ın da ismi anılır. Köken ve yapı olarak yeryüzüne ve büyük olasılıkla titanlara daha yakın olan Pan, sütkardeşi Zeus'la ittifakı tercih eder ve titanlara karşı tanrıların yanında yer alır. Titanları, deniz kabuğuyla çıkardığı sesle panikleterek kaçıtır, yenilmelerine neden olur.

Antikçağ yazarları, paniğin gürültülü kargaşasıyla, Pan'a özgü törenler arasındaki benzerliğin altını çizerler: Bu törenlerde Teke-Tanrı'ya sessizce yakarılmaz; Pan müzikle ve çılgınlarla kutsanır, çünkü o gürültüyü seven bir tanrıdır. Paniğin gece karşılığı olarak kâbuslara da Pan'ın değişik görünümünün neden olduğu, antikitenin inançlarındandır. Pan mani ve epilepsi tanrısı olarak da bilinir. Bu iki durumda panik farkındalığı yoktur; akılcı tavırla açıklanamayan, kontroldışı bir 'tutulma' söz konusudur.

Teke-Tanrı rahatsız edilmeyi, hele ki öğle sıcaklığında daldığı uykusundan uyandırılma küstahlığını hoş karşılamaz. Av peşinde koşmaktan ya da aşırı cinsel aktiviteden yorgun düşen Pan öğle saatlerinde dinlenmeye çekilir. Bu zamanlarda çok sinirli ve huysuz olur. Bu nedenle, öğle saatleri çok sessizdir, yaprak kımıldamaz, tüm canlıların dinlenme zamanıdır; çobanların kaval çalması yasaktır. Pan'ı, bu gürültü ve hareket tanrısını öğle uykusundan uyandırmak, onu kıskırtmak, sukûneti ve hareketsizliği bozmaya davet etmek demektir. Pan öfkelenirse, sürünün koruyucusu olan çobanı hayvanların can düşmanına, kurda çevirir, ya da sürü bir anda etobur yabancı hayvanlar kadar saldırganlaşabilir. Tiz çılgılığı ya da deniz kabuğuna üflemesi kendini-bilmez kulakları hiç beklemedikleri, bekleseler bile hazır olmadıkları bir dehşete sürükler.

Pan, panikte tanınmayı, bilinmeyi reddeder; onunla iletişim kurulamaz. Sahiplenme durumunda ise kendini tanıtır ve kimliğini açığa vurur. Panik, bir ilişki kopukluğudur. "*Teolepsi*"olarak tanımlanan, bir tanrı tarafından alıkonulma, kaçırılma şeklinde gelişen, tutulma / sahip olunma ise, karşıt bir duruma işaret eder. Paniğin aksine, *teolepsi* 'tutacağı' bireylere yönelir ve birdenbire, kontrol edilemeyen bir güçle, tanrıyla yakınlaşmak, hatta özdeşim olarak tanımlanır. *Mistik* yaşantı tam da budur: Aşkın olan *kutsal* içkinleşir ve kendisi dışında her şeyi yok eder. Doğa mistisizminin en güzel örneklerinden Orfik İlahilerde, Pan neredeyse her şeydir (= 'pan'): "Boynuzlu gerçek Zeus, evrenin hâkimi, iyinin ve kötünün (panik terörün) sahibi, dört elementin (toprak, su, hava, ateş) efendisi" olarak betimlenir (5). Pan kültüründe, Pan'a

direnilmez; bilinçli denetim ve ayrışımından vazgeçilir; Pan'a teslim olunur; onun, ruhu ve bedeni ele geçirmesine izin verilir, özdeşilir.

Panolepsi'de *Pan'laşmak*, Teke-Tanrı'nın bilinçle kavranamayan eylemliliğine kendini bırakmak, panik yaşantısını sonlandırır. Teoleptik işgal ve sürüklenmelerde benlik erimiştir. Sınırların kaybolduğu ayrışmamış bütünde korku da gereksizdir, zira korunacak bir şey, *benlik* yoktur, korkulacak / dışlanacak *öteki* yoktur. Zira panik, 'ayrışmış bütünlük-birlik' bilinçliliğinin vazgeçilmezliğini referans alır. Bu kurguya tutunmaktan, teoleptik zora direnmekten vazgeçmek korku ve bunaltıyı gereksiz kılar, ancak bilinçli (şehirli) düzen için çok daha tehlikeli olabilecek yıkıcı çıldırmanın, sürüklenmenin içine sokar.

Pan'ın sahip olduğu "*panolept*" onu tutan tanrıyla aynı tutum içine girer. Sahiplenilme, Pan'a bağlı olarak, kendini değişik biçimlerde gösterir; temelinde kaotik kahkahaların, abartılı davranışların ve aşırı cinsel aktivitenin eşlik ettiği çılgın bir esrimedir. Pan'ın onuruna yapılan kutlamalarda herkes güler, zaten Pan da sürekli kahkaha atar; gülüşü, tanrılar arasında ve bayramlarda sevinç, zevk ve bereket demektir. Ama bu gülüş ait olduğu bağlamdan soyutlandığında, saçma, nedensiz, hatta endişe verici olur. Epileptik ve konversif nöbetler, manik eksitasyonlar, panolepsi'nin patolojiye vuran görüngüleridir. Bu şekliyle panolepsi, pek çok kültürde, bazı bedensel ve ruhsal hastalıkların açıklanmasında başvurulan, kötü ruh, cin, şeytan tutulmalarının prototipidir.

Panik ataklar kaygının kabardığı yerde patlar. Panik Bozukluğuna dâcâr olanların sıkıntısı, yalnızca kaygının kabardığı ve patladığı nokta ataklar değildir. Bu kişilerin ilk panik ataktan sonra yeni bir atağın gergin bekleyişi içinde huzursuzlukları bilinir. Üzerinde çok durulmayan, ilk panik atak öncesinde de bir eşik-altı gerginliğin mevcûdiyettir (2, 12, 15). Bu kişiler dışarıya (ve kendilerine) karşı, sorunsuz bir yaşam sürdürdükleri izlenimi sunsalar da, yaşadıklarını derinliğine hissetmeden, kaçamak geçiştiren insanlardır. Bastıkları zemine ağırlıklarını vermekten ve attıkları adımları hissetmekten endişe ederler. Gürültülerini duymaktan korkar gibidirler; tıpkı antik Yunan'da Arkadya kırsalında ürkek dolaşan avcılar, çobanlar, ama daha da çok, bildik duvarlarının dışına çıkmış, kırsal'a yolu düşmüş şehirli gibi. Kırsal ve Pan, şehir ve şehirli için, bir tür "gölge"dir (1, 6, 7). Pan'ın dünyası sürekli eşikaltı panik (ve eşikaltı cinsel uyarılmışlık) halindedir (12). Kabarma ve patlama, her ân ve hâlde mevcut gerginlikte içkindir.

PANIĞIN EFENDİSİ ve KURBANI OLARAK PAN :

Terk edilme, reddedilme, ihmal edilme, yetersiz ya da kalitesiz ebeveyn yaşantısı ve irili ufaklı travmatik stresörlere Panik Bozukluğu antesedanında rastlamak olasıdır. Bu kişilerin agresyonla sıkıntıları vardır. Güvensizlik ve yetersizlik duygularının, çaresizliğin tetiklediği, 'yetersiz' ilişki nesnelere yönelik kızgınlık ve öfke ifade edilememiştir, hatta farkındalığından kaçınılmıştır: Zira öfkenin, ya 'iyi' nesnenin tahribini, ya da 'kötü' nesnenin rövanşını tetikleyeceği endişesi, değersizlik, kötülük / suçluluk, yalnızlık ve çaresizlik duygularını daha da derinleştiren bir kısır döngü oluşturur. Bu kısır döngü, yansıtma-içe alma döngüleriyle beslenir (2, 12, 15).

Paniğin yaratıcısı Pan'ın öyküsünde, "*panik etyopatogenezi*"ni çağrıştıran ögeler dikkati çeker:

Pan yaşama bir örselenmeyle başlar. Annesinin korktuğu, tiksindiği bir çocuktur Pan. Yaşamının en güçsüz, güven-destek ihtiyacının en vazgeçilmez olan aşamasında, annesi tarafından terk edilmiştir; *olduğu haliyle* kabul edilmemiş, annenin var'layıcı / olumlayıcı ilgisinden mahrum kalmıştır. Doğa ile özdeşleştirilen bu 'anacıl' tanrının yaşama, peri-annesinin (soyut-incelemiş-elit doğa'nın) reddiyle başlamasındaki paradoksi çarpıcıdır. Yaşadığı travma, onun çirkinliğinin onayıdır; yüzüne bakıl(a)mayacak kadar çirkindir (= 'kötü'dür). Öykünün devamını narsistik örselenmeye yanıt olarak takip edersek; çirkin ucube Pan'dan, tanrı Pan'a geçiş yapmış oluruz. Baba Hermes'in kalıtsal mirası, Pan'a, anneden gelen darbenin acısından esirgeyen bir 'manik zafer hamlesi' sunar. Hermes oğlunu Olimpos'a çıkarır; tanrılara takdim eder. Pan, Olimpos'a çıkan tek yarı-tanrıdır. Gürültülü neşesiyle tüm tanrıları eğlendirmesi ve isminin kökeni arasındaki bağlantıya yukarıda değinilmişti. Ancak Pan'ın çirkin görünüşünü ve annesinin red tutumundan kaynaklanması muhtemel kızgınlık / kırgınlık ve hüznünü göz önünde tutarsak, bu sevimli neşenin, öfkeye karşı tepki geliştirme, ve hatta acının inkârına karşılık geldiğini düşünebiliriz. Sevimliliğin doğrudan kazanımı ise, sevilme beklentisinin –orijinal nesne tarafından karşılanmasa da-, ikâme yanıt bulması ihtimalidir.

Pan'ın tanrılar katındaki eğlendiriciliği, onun –belki de ümid ettiği gibi- eşitlikli bir kabul görmesi için yeterli olmaz; naif bir alt-yaşam-biçimi'nin "saray soytarısı" eğlendiriciliği olarak görülmüş gibidir. Görülür ve geçilir; sahiplenilmez. Zaten bir yarı-tanrı olan Pan, Olimpos sâkini olarak devam etmez yaşamına. Yeryüzünde, kırsal bölgelerde, -tapınaklarıyla Olimpos'un izdüşümü olan- şehirden uzakta, mağara ve çalılıklarda, yani olabildiğince gözün görmediği yerlerde yaşar. Bu özelliği onu Olimpos tanrılarının karşı (alt) kutbuna yerleştirir. Tanrılar için Pan hep 'öteki' kalır: Yeryüzü varlıkları için korkutucu öteki, Olimpos sâkinleri için eğlendirici öteki'dir. Yeryüzünde de, gökyüzünde de bütün reddedilişleri 'çirkin / aşağı' hayvan yanıyla ilintilidir. Bu yanı, hem insanlar/periler hem de tanrılar nezdinde ötekilik nedenidir. 'Hayvan' yanının aşırılıkla, ama sıkça hoyrat ve gergin ifadesi, baskın yaşadığı kimlik ve neden olduğu frustrasyonlarla ilgili sıkıntısını, ve bu sıkıntının farkındalığından dışavurumla kaçıyor olduğunu düşündürmektedir.

Pan yalnız yaşar. Birliktelikleri süreklilik ve güvenirlilik içermez. Çiftleşir ama çift olamaz. Ayrışmamış, ilişkiye değil eyleme odaklanan dürtüsel cinselliğini özellikle periler üzerinde zor ya da hileyle uygulamaya çalışan Pan, bu eylemlerinin bazısında başarılı olacak, ancak "kabul-edilme"nin doyumuna ve huzuruna ulaşamayacaktır. Perilerle, zorba âşık niteliğiyle ilişki kurmaya çalışması, annesinin de bir peri olduğu düşünülürse –agresif öğelerin ötesinde- anlamlı ama umarsız bir kabul yakarısı içerir. Umarsızdır, zira partnerini *özne olarak görmemiş*, arzusuyla işgal etmiş, dolayısıyla tahrip etmiş olmaktadır. Arzusunun doyumu, arzu nesnesini kaybetmesi olacaktır.

Annesiyle ilişkisinde tek bir edimi vardır. Reddedilme, yok-sayıma. Perileri kendi varoluş biçimi ve isteklerinde yok sayan, onları görmeden (*onların kendisini nasıl gördüğünü görmeden*) kendi tatminine odaklanan Pan, hem annesini, hem de Pan-bebeği, kabul-red geriliminde tekrarlamaktadır. 'Çirkin', 'değersiz' ve 'kötü'yü Pan'ın şahsında yok sayan (yok eden) agresör peri-anne ve bu tanımlamaları içselleştirmek zorunda kalan kurban Pan-bebek bir ve aynı kişidir. Yansıtma ve içe-almalar eylemde bütünleşir.

Panik için de benzer bir kurgulama mümkündür. Pan, görünmesinin annesinde yarattığı dehşeti, kendi terkedilmişliğinin dehşetiyle birlikte yaşamıştır. Tekrardan görünmesi, karşısındakinin dehşetiyle birlikte, kendi dehşetini de canlandıracaktır. Varlığının görünmeden saldırdığı tedirginlik, kendisini uyandırmaya,

cahil aymazlığıyla çirkin tanrıyı ortaya çıkması için davet etmeye kalkışacaklara uyarı niteliğini taşır. Dikkatsizler ve saygısızlar, bu eşik-altı tedirginlikten fazlasını yaşayacaklardır. Panik yalnızca panikleyenin başına gelen bir şey değildir; panikletenin de lânetidir. Paniği yaşatan Pan, kendi paniğini ‘panik’ eyleminde yaşıyor olmaktadır: Çaresizliği / yapayalnlığı, aynen karşısındakinde tekrarlanmakta, korkunçluğu-çirkinliği de bir kez daha onaylanmış olmaktadır: Kısır döngü, habire aynı yörüngede dönmek demektir.

UYUMSUZLUĞUN ARKETİPİ :

Düzen, açıklık, nedensellik ve tahmin edilebilirlik bilincin kurgusudur. Asl’olan belirsizlik ve kaostur, birlik / teklik değil, çokluk’tur. Her şeyi kavranılabilecek / kullanılabilecek şekilde kategorize eden bilinç, kurgusal desteklerinden uzaklaştığında ve entegratif gücünü yitirdiğinde, o her şeyi saran Bilinmez’e çarpar. Bilinmez ürpertir. ‘Sofia’ya kendini açmayan, ‘tekne’ye teslim olmayan Bilinmez, ‘kutsal’ dediğimiz şeydir. R. Otto’nun, huşû uyandıran bu “*Kendibaşına-ve-Aşkın-Öteki olarak Bilinmez*” için önerdiği “Numinosum” terimi, C.G. Jung’un kullanımıyla Analitik Psikoloji’nin temel kavramlarından biri haline gelmiştir (4, 6-8, 12):

Numinosum ile karşılaşmaya verilen tipik tepki ancak şaşkınlık, saygı, vecd ve/veya dehşet olabilir. C.G. Jung, ruhsal içerikleri, kendi-başına varoluş birimleri, özerk güç ve çekim kaynakları olarak tasarlamış ve bunları dış gerçeklikle ilişki içinde oluşmuş numinos tasarımlar niteliğiyle “*arketip*” olarak tanımlamıştır. Arketipler, ortak bilinçdışının dış-laştırılmış ve kişiselleştirilmiş yapı taşlarıdır. Ruhun *ktonik* yanını, yani doğaya, toprağa, maddesel dünyaya gömülü kısmını oluştururlar. Beynin maddesel yapılanmasının psişik karşılıklarıdır. Arketipler ve işlevleri tarih öncesi irrasyonel psikolojiye aittirler; hem filogenetik, hem de ontogenetik olarak içinden çıktığımız bilinç-öncesi derinliklerin izlerini taşırlar.

Arketipler kendi-başına ruhsal varlıklardır ve kontrol edilemezler. Bir nesneye yansıtıl(a)mıyor, aşk, hayranlık, korku, nefret gibi yoğun duygularla *dışarıda* yaşantılan(a)mıyorlarsa, yani dışlaştırıl(a)mıyorlarsa, o özneyi *tutar*, kendilerini özdeşim ve canlandırmaya zorlarlar. Arketiple özdeşim her zaman, ciddî psikopatoloji demektir. Antik mitografların “*teolepsi*” (Pan özelinde ‘*panolepsi*’) dedikleri, numinos (-‘a) tutulma budur.

* * *

“*Boynuzlu Tanrı*” vurgusuyla benzerlerini hemen tüm kültür ve coğrafyalarda ayırt edebildiğimiz ‘eril’ doğa tanrısı Pan (9), C.G. Jung’un tanımladığı “*a r k e t i p*” tarifine bütünüyle uyar:

Pan yüksek ihtimalle ktonik, bir çok-eski-dönem-tanrısının devamıdır; Ana-Tanrıça’nın eril hizmetkârlarından birinin ardıdır. Doğa mistisizmi düşünce ve uygulamalarını en rahat üstlenebilecek bir figürdür. Merivale, Stoacıların felsefi yorumları içinde, Pan’ı evrenin sembolü gibi gören panteizm metoformuna yerleştirdiğini; Teke-Tanrının şahsında maddeyi ve ruhu birleştirdiğini vurgular. Orfik kült ise geleneksel somut animizmle, soyut panteistik kavramları Pan’da birleştirir ve mistik bir dinsel inancın taşıyıcısı olarak kutsar (10).

Kırsal doğa’nın hâmi tanrısı Pan’ın hüküm yeri, şehir surlarının, dolayısıyla ‘medeniyet’in (medine = Ar. şehir) dışındadır. Şehir, bir merkez çevresinde toplanmış, iç örgütlenmesini yüksek madde, enerji ve bilgi

kullanımıyla ayakta tutma çabasında olan, kendine ait hissetmediği, ya da değersiz veya tehlikeli bulduklarını duvarların ardında / dışarıda tutmayı, kendi bekası için zorunlu gören ‘canlı’ bir organizmadır. Bu tanımlama, bireysel ve ortak bilinçdışının ‘uygunsuz’ (yani, tehlikeli / çirkin / kötü ...) öğelerini savunma düzenekleriyle dışarıda tutmayı, birlik ve bütünlüğü için gerekli ve zorunlu bulan benliği tarif ediyor gibidir:

‘Şehir-duvar-kırsal’ mecazını, ‘benlik-(*paranoid*) savunma-bilinçdışı’ üçlemesine uyarladığımızda, Pan arketipini, *doğa arketipi* olarak ayırt edebiliriz. İnsan da nihayetinde biyolojisiyle doğadır ve Pan’ı tanır; hatırlamasa da hisseder. İnsan doğasının, cinsellik ve dürtüsellik başta olmak üzere ‘hayvansı aşırılıkları’, ‘şehrin (insan kültürünün / sosyal bireyin) birlik-bütünlüğü’ için dışarıda tutulmak zorundadır. Bu yarma (splitting), yansıtma ve inkâr ile de olur, bastırma ve eşlik eden diğer nörotik savunmalarla da. Pan şehrin, bilinçdışı ise benlik-bilinci’nin dışında kalmıştır. Pan dışarıdadır, ve tahmin edilemeyecek, kontrol edilemeyecek kadar ‘doğa ve tanrı’dır.

Panikte de, panolepside de, Pan bilinç için hep ‘numinos öteki’dir. Panikte, bilinç arketipin varlığını hisseder ve korunmaya çalışır. Bilinçdışı içerikler tam şekillenmeden, yani arketip kendini göstermeden, savunma düzeneklerinin zorlanması paniğin tetiğini çeker. Panolepside arketip tüm görkem ve şiddetiyle belirir; bilinç lağv olur, kendini arketipin sürüklemesine teslim eder.

Analitik Psikoloji kavramlarından “gölge”, Pan’ı bağlamı içinde anlamada başvurabileceğimiz bir diğer terimdir. Gölge, “*seçilmiş bilinçlilikle başa çıkamadıkları için yaşam sürecinde kendilerini ifade etmelerine izin verilmeyen ve bu nedenle, bilinçdışında karşıtlık yaratmaya çalışan ve oldukça bağımsız bir ‘hizip’ oluşturan tüm bireysel ve ortak ruhsal öğeler*”i içerir (Jung 2001: 19). Bu bağlamda Pan, doğayı, artık referans olarak almayı reddetmiş, kendini mutlak (birincil ve özerk) Ruh’ta soyutlamış zihnin zıddı, dolayısıyla da bu zihnin seçtiği ve kullandığı bilinçle özdeşim içindeki benliğin gölgesi gibidir.

Psikomitolojik terimlerle tekrarlarsak, Olimpos’un yeryüzündeki gölgesidir. Her gölge gibi karanlıktır ve bilincin tedirgin aydınlığını tehdit eder. Hillman, Pan’ın öğle saatlerinde uyuduğuna ve uyandırılmasına çok öfkeliğine dikkat çeker: Öğle saatlerinde güneş tam tepededir ve gölge yoktur; farklı bir ifadeyle, nesne ile gölgesi bir ve aynıdır (12). Yani gölgenin nesnesini (bilinci) ele geçirmiş olması (güçlü-güvenli benlik-bilinci için, *vice versa*), dolayısıyla panolepsi tehlikesi büyüktür. Panik bu bağlamda iyi niyetli bir uyarıdır.

* * *

Pan’ın, doğa tanrısı olmasından çok daha önemli bir özelliği vardır: Parça-bölük bir varlık olması. Farklılıkların kaynaştığı / bütünleştiği bir melez değildir Pan: Bir ucûbedir; birbiriyle bütünleş(e)memiş, üst üste yapıştırılmış yamalar gibi işlev gören hayvan-insan-tanrı karışımıdır. Sıkıntısının nedeni bu uzlaşmaz çokluktur. Parçalar birbirinin farkındadır ve yabancısıdır.

Pan’ın yanısıra Sfenks, Kentaur, Minotaur, Şahmeran (~ *Kimera*) gibi, farklı parçaların yamalanmış biraradalığıyla oluşmuş monströz kimerik varlıklar, yabancılaştırıcılıklarıyla Bilinmeyen’in sonsuzluğuna, kaotikliğine, kendi-başnalığına, çeşitliliğine, doğrudanlığına, kaba gerçekçiliğine ve kavranamazlığına işaret ederler. Amalgamı oluşturan parçalar birbirini destekler, eksiklerini kapatır, zenginleştirir ve uyumlu bir bütünleşme sağlayabilirler. Ancak parçaların çatışması, çatışma olmasa bile uyumsuzluğunun yaşatacağı şey, gerginlik ve huzursuzluk olacaktır (4). İç uyumsuzluk, dışarıda da belirsizlik ve korku yaratır: Hangi parçanın ne zaman ve nasıl etken olacağı, iç çatışmada hangi parçanın baskın çıkacağına bağlıdır; tahmin

edilemez. Pan'ın dürtüsel hayvansılığı (doğa'nın kaba yanı), diğer parçaların reddettiği, ya da yakınlaşmaktan kaçındığı, velâkin baskın olan parçasıdır. Bütünleşmesi ona ancak annesinden hediye olarak gelebilirdi. 'Kötü' parçanın entegre edilmesi fırsatı, annesinin onu 'kendi gözünde' bütünleştirmek ve kabul etmekten kaçınmasıyla, yaşamının başında yitirilmiştir.

Ne temsil ettiği varsayılan doğada, ne de bir yarısıyla ilintili olduğu panteonda Pan'a benzer bir varlık vardır. Pan, hayvan-tanrı amalgamı bir kimerik olarak farklı beden (ve zihin) yapılarını bir arada sergilemektedir. Her ne kadar bir spektrum üzerinde içiçelik arzetseler de bu üç canlı formu, 1) *hayvansılık*, 2) (taşıyıcı zihin yapısı olarak) *insan-lık* ve 3) *tanrısallık*, kategorik ayrımlar gösterirler. Hayvan bütünüyle madde ve doğa ('id') iken, (göksel) tanrı kendini madde ve doğadan soyutlamış, hükümranlığını kurmuştur ('süperego'). İnsan, her iki tarafa da ait olan parçalarını, yeni bir tanımlamayla bir ara-formda ('ego') bütünleştirme gayretindedir. Pan bu üç varoluş formunu taşımasına rağmen, birinden diğerine geçişleri sürtüşmesiz değildir; ekseriyetle en alt (regresif) varoluş düzeneğinde, yani hayvansılıkta (doğada) sıkışmıştır. Birbirleriyle uyuşmayan, 'insan'-bilinçliliğine sığdıramayan parçaların şiddetinden mağdurdur. Parçaların ve uyuşmazlıklarının farkındalığını, impulsif-kompulsif eyleme-vurumlarla örtmeye çalışır.

İnsan-lık bir ara form gibi gözükse de, temel / taşıyıcı yapılanmayı oluşturur. İnsan (benlik), özellikle yarma ('splitting') ve yansıtma düzeneklerini kullanarak, kendini diğer iki uç varoluş biçimine göre sınırlama ve her iki uçtan da istilâya uğramama çabasıdadır. Ancak her iki alana doğru da yayılım meylindedir. Bu yayılım elbette ki güven(-lik)le ilişkilidir. Dünyayı altıyla-üstüyle bildik, kendimizi her ân ve hâlde güçlü ve güvende hissettiğimizde, yani maddeden ruha, doğadan tanrıya kesintisiz ve uyumlu bir bütün-lük kurguladığımızda, ve bu zanna kendimizi kaptırdığımızda, Pan uyuşmaz çokluğuyla, parça-bölük yapısıyla ortaya çıkar. Doğa-Tin kutupluluğunda, insanda kendini hissettiren varoluş gerilimini sergiler. Bu bağlamda Pan, birlik-bütünsellik duyumu, duygu ve düşüncesinin mutlaklığının gölgesidir. Sürtünmesiz, çatışmasız, uyumlu birlik-bütünsellik kavramının bir yanılısama olduğunu ilân eder. Parça-bölük bir *bütün* olan Pan'ın isminin 'yanlış' yorumla, "bütün" anlamına gelen "pan"a dayandırılması, rasyonalist zihnin ironisi olsa gerek. Görünümüyle de, eylemleriyle de yabancılaştırıcı olan Pan, sarsarak uyandırır: 'Bütünleşme'nin ancak uyuşmazlıkla mümkün olacağına, dengeli ve âhenkli bir birlikteliğin utopik yanına işaret eder.

PAN'IN ÖLÜMÜ :

Pan öldüğü *bilinen* tek helenik tanrıdır. *Plutark*, İ.S. ilk yüzyılın başlarında Paksi adası civarında seyreden bir geminin dümencisinin, adadan "Ulu Pan öldü" haberini veren bir ses duyduğunu nakleder. Gemici bu haberi, kendisinden talep edildiği gibi, Palodes kıyısında duyurduğunda, adadan çılgılık ve haykırışlar gelir (11). *Plutark*'ın naklettiği öykünün İsa'nın çarmıha geriliş zamanına denk geldiği tahmin edilmiştir. Bedenselliğiyle ızdırap çeken, ebedî ruhsallık ve göklerin krallığı için –doğaya mahkûm- bedeninden vazgeçen İnsan-Tanrı, doğanın ve bedenselliğin tüm aşırılıklarını yaşayan Hayvan-Tanrı'yı ve onun temsil ettiği doğanın özerkliğini lağvetmiştir. *Bedenselliğini öldüren Tanrı-İsa, Tanrı-Pan'ın ölüm nedenidir.* Sürülerin hayvansı, kösnül ve kaba çobanı, yerini 'doğaya sırt dönmüş ruh'ların çobanı İsa'ya terk etmek zorunda kalır.

Ancak Pan kaybolmaz, dönüşür: İyiye karşıt ve düşman, kötünün temsilcisi Şeytan'ın gerek görünümü, gerekse özellikleri Pan'dan çok şeyler almıştır. Ortaçağ geleneğinde Şeytan sık sık hayvan suretine, bürünür, en çok da keçi olur; bedeni kılla kaplı, kimi zaman boynuzlu ve/veya çift toynaklı olarak

betimlenir. Bu benzerliğin kökeninde, Şeytan'ın Hristiyanlığın diğer pagan tanrılarla birlikte reddettiği ve özellikle de vahşi doğa ve cinsel taşkınlıkla ilişkileri yüzünden korku duyulan ktonik bereket tanrılarıyla ilişkisi yatmaktadır. Cinsel tutku ve kutsanan bedensellik, akli lâğveder ve aşırılığa meyleder; Hristiyan asketizmi için çok tehlikelidir. Doğadan ayırışma serüveni içinde dürtüsel doğanın aykırı yanlarının yok sayılması ve bastırılması ile, bir tür dürtüsellik-cinsellik-taşkınlık tanrısı olan Pan'ın, kötülük ilkesi içine yerleştirilmesi birbirini destekleyen hamlelerdir (1, 13).

Yeni çoban İsa'dır. Pan'ın ölümü, doğanın numinositesinin inkârıdır. Ölü Pan, ölü maddedir (12). Pan'ın ölümüyle doğa bağımsız yaratıcılığını yitirmiştir; artık Pan'ın arketipsel kişiliğinde temsil edilmemektedir: Dağ, taş, tepe, ağaç olarak ayrıştırılmış ve nesneleştirilmiş, animistik özneliğinden çıkarılmıştır. Doğa dini olarak pagan inançların Hristiyanlıkta aşılması, doğanın ve Pan kültürünün lâğvedilmesiyle birlikte olmak zorundadır. Pan şeytana, peri cadıya, kehanet büyüye dönüşür ve lânetlenir. Zira "göksel" insan, doğanın bittiği yerde başlar.

* * *

Pan, elbette ki yaşıyor: Tüm numinositesiyle, bastırılmış olanın geri dönüşünde, kendini dayatan dürtü patolojilerinde, kâbus ve bunaltılarda yaşıyor. 'Bilinmez'le her karşılaştığımızda çılgınlığıyla ürperiyoruz.

KAYNAKLAR:

- 1-Bonnefoy Y (Ed.): Mitolojiler Sözlüğü. Dost Kitabevi, Ankara 2000
- 2-Gabard GO: Psychodynamic Psychiatry in Clinical Practice. American Psychiatric Publications, Washington DC 2005
- 3-Graves R: The Greek Myths. Penguin, Harmondsworth 1974
- 4-Grotstein JS: 'Internal objects' or 'chimerical monsters'? the demonic 'third forms' of the internal world. Analytical Psychology 42: 47-80. 1997
- 5-Hughes JD: Pan: Environmental Ethics in Classical Polytheism. "E.G. Hargrove (Ed.): Religion and Environmental Crisis" kitabında: 7-24. University of Georgia Press, Athens and London. 1986
- 6-Jung CG: Seelenprobleme der Gegenwart. Rascher & Cie., Zürich 1931
- 7-Jung CG: Bewusstes und Unbewusstes. Fischer, Frankfurt a.M. 1957
- 8-Jung CG: Anılar, Düşler, Düşünceler. ["Erinnerungen, Traeume, Gedanken von C.G. Jung", (Ed.: A. Jaffé), 1961]. Can, İstanbul 2001
- 9-Lee KG: The Horned God: A Historical Survey of its Iconography in the West. Diss. / Faculty of the California Institute of Integral Studies, San Francisco 1994
- 10-Merivale P: Pan the Goat-God: His Myth in Modern Times. Harvard UP, Cambridge 1969
- 11-Plutarch: Morals: Theosophical Essays / Çev.: C.W. King [1908], <http://www.sacred-texts.com/cla/plu/pte/index.htm> 14.09.2008

12-Roscher WH, Hillman J: Pan and the Nightmare. Spring, Zürich 1972

13-Russell JB: Şeytan. Antikiteden İkel Hristiyanlığa Kötülük Tasarımları. Kabalcı, İstanbul 1999

14-Saydam MB: Deli Dumrul'un Bilinci. "Türk-İslam Ruhu" Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi. Metis, İstanbul 1997

15-Shear MK, Cooper AM, Klerman GL, Busch FN, Shapiro Th: A psychodynamic model of panic disorder. Am J Psychiatry 150: 859-866. 1993

16-Theoi Greek Mythology: Pan: Greek God of Shepherds & Flocks; Mythology; Pictures: <http://www.theoi.com/Georgikos/Pan.html> 14.09.2008

